

Türkiye Hayvancılığı

Aziz ŞAHİN Zafer ULUTAŞ Arda YILDIRIM Emre ŞİRİN Yüksel AKSOY

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü, Tokat

Özet: Türkiye hayvan yetiştiriciliğinde son yıllarda önemli değişiklikler olmuştur. Son on dokuz (1991-2009) yıllık süreçte, sığır (%10.43), koyun (%46.20), keçi (%52.35) ve manda (%76.18) sayısında azalma olmasına rağmen, kanatlı hayvan sayısında (%61.38) artış olmuştur. Son istatistiki bilgilere göre Türkiye’de 10 723 958 baş sığır, 87 207 baş manda, 21 749 508 baş koyun, 5 128 285 baş keçi yetiştirilmektedir. Büyükbaş hayvan varlığının (10 811 165 baş), %24,0’ını yerli ırklar, %40,75’ini kültür ırkı melezleri ve %34,44’ünü kültür ırkları, %0,81’ini ise mandalar oluştururken, küçükbaş hayvan varlığının (26 877 793 baş), %80.92’sini koyun ve %19.08’ini ise keçi oluşturmaktadır. Kanatlı varlığının (234 082 206 adet) %28.41’ini yumurta tavuğu, %69.83’ünü et tavuğu, %1.18’ini hindi, %0,40’ını ördek ve %0.18’ini kazlar oluşturmaktadır. Türkiye’de 21 469 köyde arıcılık faaliyeti yapılmakta olup, mevcut kovanların (5 339 224 adet) %97,59’u yeni, %2,41’i eski kovanlardır. Türkiye İstatistik Enstitüsü kayıtlarına göre Türkiye’de sığır, manda, koyun ve keçiden toplam 12 542 186 ton süt, 412 723 ton kırmızı et, kanatlılardan ise, 1 323 624 ton beyaz et, 13 832 726 000 adet yumurta ve 82 003 ton bal üretilmektedir. Damızlık hayvan materyali, kaliteli yem kaynakları, hastalıklara karşı koruma, işletme kapasiteleri, alt yapı, çiftçilerin pratik yetiştiricilik düzeyleri, pazarlama ve finans yetersizlikleri hayvancılığın problemlerinden bazılarıdır. Bu çalışmada, Türkiye hayvancılığının mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sığır, manda, kırmızı et, süt, yumurta, bal

Animal Production in Turkey

Abstract: Animal production in Turkey has changed considerably in the last years. Although number of cattle (10.43%), sheep (46.20%), goat (52.35%) and buffalo (76.18%) production have decreased, number of poultry (61.38%) production has increased in the last nineteen years (1991-2009). According to recent statistics, 10 723 958 heads of cattle, 87 207 heads of buffalo, 21 749 508 heads of sheep and 5 128 285 heads of goat are raised in Turkey. Cattle and buffaloes population are 10 811 165 which is 24.00% of it is local breed, 40.75% of it is crossbreed, 34.44% of it is pure breed cattle and 0.81% of it is buffaloes. There is also small ruminant population which is 26 877 793, 80.92% of it is sheep and 19.08% of it is goats. Poultry population is 234 082 206, 28.41% of it is laying hens, 69.83% of it is broilers, 1.18% of it is turkeys, 0.40% of it is ducks and 0.18% of it is geese. Beekeeping are 21 469 in the villages of Turkey. The current number of hives are 5 339 224 units, 97.59% of it is new, 2.41% of it is old hives. According to Turkish Statistical Institute records, 12 542 186 tons of milk and 412 723 tons of red meat have produced from cattle, buffalo, sheep and goats, 1 323 624 tons meat, 13 832 726 000 eggs from poultry, 82 003 tons honey from bees have produced. Some problems of the animal production are lack of breeding animal material, high quality feed sources, protection against disease, capacity of the animal farms, infrastructure, agricultural workers practical breeding levels, marketing and financing etc. In this paper the levels of animal production in Turkey and its problems and their solutions are discussed.

Key words: Cattle, Buffalo, red meat, milk, hen eggs, honey

1.Giriş

Sahip olduğu coğrafi yapı ve ekolojik koşullar nedeni ile tarımsal üretimde miktar ve ürün çeşitliliği yönünden büyük bir potansiyele sahip olan Türkiye’de tarım sektörü ekonomik ve sosyal gelişmede, çok önemli görevler üstlenmiştir. Tarım sektörünün bir kolu olan hayvancılıkta, tarımın diğer alanlarında ve ülkenin ekonomisinde gelişmeyi canlandırıcı etkiye sahip olması bakımından stratejik bir öneme sahiptir. Hayvancılık, beslenme, sanayi

hammaddesi sağlama, işsizliği ve kırsal kesimden kente göçü önlemede ve istihdam sağlamada önemli bir role sahiptir. Ayrıca hayvancılık sektörü, ülke ekonomisini geliştiren, birim yatırıma en yüksek katma değer oluşturan ve en düşük maliyetle istihdam imkânı sağlayan bir sektördür (Şahin ve Ulutaş, 2010). Tarımsal işletmelerde genel olarak hayvancılık ve bitkisel üretim bir arada yapılmakta olup, işletmelerin küçük ölçekli ve

çok parçalı yapıda olması verimliliğin düşük seviyelerde kalmasına yol açmaktadır.

Türkiye nüfusu her geçen gün artmaktadır. Nüfus artışı ile beraber, bugün insan beslenmesinde kullanılan kaynakların daha verimli kullanılması ve daha iyi değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Hayvansal ürünler başta çocuklar olmak üzere, her yaştaki nüfusun beslenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden halkın dengeli ve sağlıklı beslenmesinin sağlanması için, gerekli önlemlerin alınması, refah seviyesinin artırılması ile birlikte hayvansal ürün miktar ve kalitesinin artırılması gerekmektedir.

Bu makalede, son on dokuz yıllık süreçte (1991-2009 yılları arasında) Türkiye hayvancılığının mevcut durumunun, problemlerinin ve çözüm önerilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

2. Hayvan varlığı

2.1 Büyükbaş hayvan varlığı

Türkiye’de 2009 yılı itibariyle 10 723 958 baş sığır, 87 207 baş manda olmak üzere toplam 10 811 165 büyükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Bunun %24,0’ını yerli ırklar, %40,75’ini kültür ırkı melezleri ve %34,44’ünü kültür ırkları, %0,81’ini ise mandalar oluşturmaktadır. Son on dokuz yıllık periyotta, sığır sayısında %10.43, manda sayısında %76.18 oranlarında azalmanın olduğu belirlenmiştir. Çizelge 1’de Türkiye büyükbaş hayvan varlığındaki değişim verilmiştir. Çizelge 1 incelendiğinde 1991 yılında 11 972 923 baş olan sığır varlığının %55,84’ünü yerli ırklar, %33,69’ini kültür ırkı melezleri ve %10,47’sini kültür ırkların oluşturduğu görülmektedir. 2009 yılına gelindiğinde ise, 10 723 958 baş’a düşen sığır varlığının %24,19’unun yerli ırklar, %41,09’inin kültür ırkı melezleri ve %34,72’sinin kültür ırklarından oluştuğu belirlenmiştir. 1991-2009 yılları arasında manda varlığında %76,18 oranında azalma olmuştur (Anonim, 2010).

2.2. Küçükbaş hayvan varlığı

Türkiye’de 21 749 508 baş koyun, 5 128 285 baş keçi olmak üzere toplam 26 877 793 baş küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde koyun ve

keçinin payı sırası ile, %80,92 ve %19,02 olarak tespit edilmiştir. Türkiye küçükbaş hayvan varlığında son on dokuz yılda görülen değişim Çizelge 1’de sunulmuştur. Türkiye’de 1991-2009 yılları arasında koyun varlığında %46.20, keçi varlığında %52.35 azalma olmuştur. Aynı dönemler arasında küçükbaş hayvan varlığında %47,5 oranında azalma olmuştur. Türkiye’de koyun ve keçi varlığında yıllar itibarı ile azalma olduğu görülmektedir (Çizelge 1). Türkiye’de kırsal alandan şehir merkezine doğru göç hareketi vardır. Göç sonucu, özellikle dağ köylerdeki genç nüfustaki azalma küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini olumsuz şekilde etkilemiş, işgücü talebinin karşılanamaması sonucu küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önemli oranlarda azalmıştır. Özellikle tüketicilerin taleplerinin daha fazla yağ içeren koyun - kuzu etinden büyükbaş hayvan etine ve beyaz ete kayması, meraların kontrolsüz otlatılması, mera alanlarının azalması ve vashının giderek bozulması küçükbaş hayvan varlığındaki azalmanın en önemli nedenleri arasında yer alabilir. Ayrıca yem bitkileri ekim alanlarının az olması ve üreticiler arasında örgütlenmenin yaygın olmaması başta küçükbaş hayvan yetiştiriciliği olmak üzere hayvansal üretimi kısıtlayan nedenler arasında yer almaktadır. Koyun varlığının azalmasında, mera alanlarının işlenerek tarım arazisi olarak kullanılması, koyunların entansif yetiştiriciliğe ayak uyduramaması, uygulanan tarım politikaları gibi etmenler de önemli rol oynamıştır.

Tarım bölgelerine göre koyun varlığının dağılımı incelendiğinde, Ortadoğu Anadolu (%20,98) ve Güneydoğu Anadolu (%20,78) tarım bölgelerinde daha fazla koyun yetiştirilmektedir. Bu bölgeleri, Kuzeydoğu Anadolu (%10,42), Ege (%10,19), Batı Anadolu (%8,96), Orta Anadolu (%7,23), Akdeniz (%5,76) ve Batı Anadolu (%3,08) bölgeleri izlemektedir. Tarım bölgeleri içerisinde en az koyunun yetiştirildiği bölge Doğu Karadeniz (%1,62) bölgesidir (Anonim, 2011).

2.3. Kanatlı varlığı ve Arıcılık

Türkiye’de 163 468 942’i etlik piliç, 66 500 461’i yumurta tavuğu olmak üzere 229 969 403 adet tavuk, 2 755 349 adet hindi, 412 723

Çizelge 1. Türkiye büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı, (Anonim, 1991-2007; Anonim, 2010)

Yıllar	-----Sığır (baş)-----							-----Koyun-----			-----Keçi-----			
	Kültür	(%)	Melez	(%)	Yerli	(%)	Toplam	Manda	Yerli	Merinos	Toplam	Kıl	Tiftik	Toplam
1991	1 253 865	10,47	4 033 375	33,69	6 685 683	55,84	11 972 923	366 150	39 590 493	841 847	40 432 340	9 579 256	1 184 942	10 764 198
1992	1 337 410	11,19	4 131 507	34,57	6 481 990	54,24	11 950 907	352 410	38 575 828	840 110	39 415 938	9 439 600	1 014 340	10 453 940
1993	1 442 000	12,11	4 342 000	36,46	6 126 000	51,44	11 910 000	316 000	36 709 000	832 000	37 541 000	9 192 000	941 000	10 133 000
1994	1 512 000	12,70	4 543 000	38,17	5 846 000	49,12	11 901 000	305 000	34 823 000	823 000	35 646 000	8 767 000	797 000	9 564 000
1995	1 702 000	14,44	4 776 000	40,51	5 311 000	45,05	11 789 000	255 000	32 985 000	806 000	33 791 000	8 397 000	714 000	9 111 000
1996	1 795 000	15,10	4 909 000	41,30	5 182 000	43,60	11 886 000	235 000	32 234 000	838 000	33 072 000	8 242 000	709 000	8 951 000
1997	1 715 000	15,33	4 690 000	41,93	4 780 000	42,74	11 185 000	194 000	29 376 000	862 000	30 238 000	7 761 000	615 000	8 376 000
1998	1 733 000	15,71	4 695 000	42,56	4 603 000	41,73	11 031 000	176 000	28 560 000	875 000	29 435 000	7 523 000	534 000	8 057 000
1999	1 782 000	16,12	4 826 000	43,66	4 446 000	40,22	11 054 000	165 000	29 425 000	831 000	30 256 000	7 284 000	490 000	7 774 000
2000	1 806 000	16,78	4 738 000	44,03	4 217 000	39,19	10 761 000	146 000	27 719 000	773 000	28 492 000	6 828 000	373 000	7 201 000
2001	1 854 000	17,58	4 620 000	43,80	4 074 000	38,62	10 548 000	138 000	26 213 000	759 000	26 972 000	6 676 000	346 000	7 022 000
2002	1 859 786	18,97	4 357 549	44,45	3 586 163	36,58	9 803 498	121 077	24 473 826	699 880	25 173 706	6 519 332	260 762	6 780 094
2003	1 940 506	19,83	4 284 890	43,78	3 562 706	36,40	9 788 102	113 356	24 689 169	742 370	25 431 539	6 516 088	255 587	6 771 675
2004	2 109 393	20,95	4 395 090	43,65	3 564 863	35,40	10 069 346	103 900	24 438 459	762 696	25 201 155	6 379 900	230 037	6 609 937
2005	2 354 957	22,37	4 537 998	43,11	3 633 485	34,52	10 526 440	104 965	24 551 972	752 353	25 304 325	6 284 498	232 966	6 517 464
2006	2 771 818	25,50	4 694 197	43,18	3 405 349	31,32	10 871 364	100 516	24 801 481	815 431	25 616 912	6 433 744	209 550	6 643 294
2007	3 295 678	29,86	4 465 350	40,46	3 275 725	29,68	11 036 753	84 705	24 491 211	971 082	25 462 293	6 095 292	191 066	6 286 358
2008	3 554 585	32,73	4 454 647	41,02	2 850 710	26,25	10 859 942	86 297	22 955 941	1 018 650	23 974 591	5 435 393	158 168	5 593 561
2009	3 723 583	34,72	4 406 041	41,09	2 594 334	24,19	10 723 958	87 207	20 721 925	1 027 583	21 749 508	4 981 299	146 986	5 128 285

adet ördek ve 944 731 adet kaz yetiştirilmektedir. Son on dokuz yıllık süreçte diğer hayvan türlerinin aksine, kanatlı varlığında %61,38 artış olmuştur. 1991 yılında 145 050 726 adet olan toplam kanatlı sayısı 2009 yılında %61,37'lik bir artışla 234 082 206 adet'e ulaşmıştır. 1991 yılında tavuk varlığı içinde, yumurta tavuğunun payı %36,51 iken, 2009 yılında bu oran %28,92 seviyesine gerilemiştir. Aynı şekilde 1991 yılında tavuk varlığı içerisinde etlik piliçlerin payı %63,49 iken, 2009 yılında %71,08 seviyesine yükselmiştir. 1991 - 2009 yılları arasında hindi, kaz ve ördek sayısında, %12,04, % 40,94 ve %62,88 oranlarında azalma olmuştur. Türkiye kanatlı yetiştiriciliğinin yapısına bakıldığında, yumurta ve etlik piliç yetiştiriciliğinin önemli bir oran teşkil ettiği, hemen hemen kanatlı varlığının tümünü tavuk varlığının oluşturduğu görülmektedir (Çizelge 2). Arıcılık, çok zengin bitki örtüsüne sahip ve bir tarım ülkesi olan Türkiye için ayrı bir öneme sahiptir. 1991 yılında arıcılık faaliyetinin yapıldığı köy sayısı 21 540 iken, %0,33 oranında azalarak 2009 yılında 21 469'a düşmüştür. Aynı dönemde eski kovan sayısı %51,76 oranında azalmış, yeni kovan sayısı ise %64,81 oranında artarak 5 210 481 adet olarak gerçekleşmiştir. Bal üretiminde %50,04, balmumu üretiminde %53,17, yumurta üretiminde %80,36 oranında artış olmuştur (Anonim, 2011).

3. Hayvansal Üretim

3.1. Süt Üretimi

Türkiye'de büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan toplam 12 542 186 ton süt elde edilmektedir. 1991 yılı süt üretiminde (10 239 942 ton) sığır, manda, koyun ve keçinin oranı sırası ile; %84,15, %1,58, 11,01 ve %3,27 iken, 2009 yılı süt üretiminde sığırlar %92,35, mandalar %0,26, koyunlar %5,85 ve keçiler ise %1,53'lük paya sahip olmuştur. Kültür, kültür melezi ve yerli sığırların süt veriminde 1991-2009 yılları arasında sırası ile 944 kg, 713 kg, 572 kg artış olmuş ve süt verimleri aynı sıra ile 3884 kg, 2720 kg ve 1316 kg seviyesine ulaşmıştır. Aynı dönemde sığır ortalama süt üretimi 1395 kg artmış 2803 kg olarak gerçekleşmiştir. 1991-2009 yılları arasında Türkiye süt üretiminde koyun, keçi ve mandanın payı ve sağılan hayvan sayısı azalırken, birim hayvan başına elde edilen süt

miktarında artış olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında, günümüze kadar yapılan hayvancılık projelerinin ve ıslah çalışmalarının etkisinin olduğu söylenebilir. Çizelge 3'te Türkiye süt üretimi verilmiştir. Koyun sütü üretiminde koyun sayısındaki düşüşe bağlı olarak azalma olduğu (Çizelge 1) görülmektedir (Anonim, 2010).

Koyun sütü üretiminde en yüksek oranlar Güneydoğu Anadolu (%23,83) ve Ortadoğu Anadolu (%20,28) tarım bölgelerine aittir. Bu bölgeleri, Kuzeydoğu Anadolu (%9,71), Ege (%9,27), Batı Anadolu (%9,12), Orta Anadolu (%7,79), Akdeniz (%5,56) ve Batı Anadolu (%2,66) bölgeleri izlemektedir. Koyun süt üretimi en az olan tarım bölgesi Doğu Karadeniz (%1,48)'dir (Anonim, 2011). Bu bölgeleri, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Ege, Batı Marmara, Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Batı Anadolu tarım bölgeleri izlemektedir. Koyun başına süt veriminin en fazla olduğu bölgeler Güneydoğu Anadolu (83 kg), Ortadoğu Anadolu (80 kg), Akdeniz (80 kg) ve Orta Anadolu (79 kg) tarım bölgeleridir. Doğu Marmara (62 kg) koyun başına verimin en az olduğu tarım bölgesidir (Anonim, 2010).

3.2. Et Üretimi

3.2.1. Kırmızı et üretimi

Türkiye'de büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan toplam 412 600 ton kırmızı et elde edilmektedir (Çizelge 4). Son on dokuz yıllık süreçte kırmızı et üretimi % 11,56 oranında azalmıştır. Toplam kırmızı et üretiminde manda, koyun ve keçinin payı azalırken, sığırın payı %66,35'lerden %78,84'e yükselmiştir. Sığır eti üretiminde yıllar itibarı ile dalgalanmalar olmuş ve en yüksek değerinin 2007 yılında (431 963 ton), en düşük değerini ise, 2003 yılında (290 454 ton) almıştır. 1991 yılından 2009 yılına gelindiğinde sığır, manda, koyun ve keçi karkas ağırlığında %51,30, %40,86, %15,05 ve %17,87 oranlarında artış olmuş, 2009 yılında sığır, manda, koyun ve keçi karkas ağırlıkları sırası ile 216,56 kg, 206,98 kg, 18,67 kg ve 19,26 kg olarak tespit edilmiştir. Koyunlardan elde edilen kırmızı et koyun ve kuzu eti olmak üzere 74 633 tondur. Koyun varlığındaki azalmaya bağlı olarak koyun ve kuzu eti üretiminde ciddi düşüşler olmuştur (Anonim, 2010).

Çizelge 2. 1991-2009 yılları arasında kanatlı varlığı, kovan sayısı bal, bal mumu üretimi (ton) ve yumurta üretimi (bin adet), (Anonim, 1991-2007; Anonim, 2010)

Yıllar	Yumurta tavuğu	Et tavuğu	Hindi	Kaz	Ördek	Toplam Kanatlı	Yeni kovan	Eski kovan	Bal	Balmumu	Yumurta (bin adet)
1991	50 826 656	88 379 548	3 132 676	1 599 831	1 112 015	145 050 726	3 161 583	266 859	54 655	2 863	7 667 990
1992	52 224 952	100 305 100	3 332 794	1 752 495	1 154 743	158 770 084	3 289 672	250 656	60 318	2 916	8 215 016
1993	58 179 047	120 080 935	3 340 241	1 687 596	1 171 961	184 459 780	3 450 755	234 692	59 207	3 110	10 006 269
1994	57 842 034	125 842 269	3 441 995	1 719 833	1 186 891	190 033 022	3 567 352	219 236	54 908	3 353	9 845 407
1995	57 324 654	71 689 773	3 291 000	1 745 163	1 199 925	135 250 515	3 701 444	214 594	68 620	3 735	10 268 668
1996	53 883 070	99 073 900	3 063 540	1 641 915	1 093 860	158 756 285	3 747 578	217 140	62 950	3 235	9 787 220
1997	61 401 783	104 870 702	5 327 501	1 794 610	1 828 792	175 223 388	3 798 200	204 102	63 319	3 751	12 089 341
1998	69 722 271	167 275 380	3 805 345	1 771 327	1 339 468	243 913 791	4 005 369	193 982	67 490	3 324	13 887 864
1999	71 885 207	167 862 730	3 762 516	1 670 916	1 294 824	246 476 193	4 135 781	185 915	67 259	4 073	14 090 023
2000	64 709 040	193 459 280	3 681 558	1 496 604	1 104 176	264 450 658	4 067 514	199 609	61 091	4 527	13 508 586
2001	55 675 750	161 899 442	3 254 018	1 397 560	913 748	223 140 518	3 931 301	184 052	60 190	3 174	10 575 046
2002	57 139 257	188 637 066	3 092 408	1 400 136	832 091	251 100 958	3 980 660	180 232	74 554	3 448	11 554 910
2003	60 399 520	217 133 076	3 994 093	1 336 775	810 910	283 674 374	4 098 315	190 538	69 540	3 130	12 666 782
2004	58 774 172	238 101 895	3 902 346	1 250 634	770 436	302 799 483	4 237 065	162 660	73 929	3 471	11 055 557
2005	60 275 674	257 221 440	3 697 103	1 066 581	656 409	322 917 207	4 432 954	157 059	82 336	4 178	12 052 455
2006	58 698 485	286 121 360	3 226 941	830 081	525 250	349 402 117	4 704 733	146 950	83 842	3 484	11 733 572
2007	64 286 383	205 082 159	2 675 407	1 022 711	481 829	273 548 489	4 690 278	135 318	73 935	3 837	12 724 959
2008	63 364 818	180 915 558	3 230 318	1 062 887	470 158	249 043 739	4 750 998	137 963	81 364	4 539	13 190 696
2009	66 500 461	163 468 942	2 755 349	944 731	412 723	234 082 206	5 210 481	128 743	82 003	4 385	13 832 726

Çizelge 3. 1991- 2009 yılları arasında Türkiye süt üretimindeki değişim, (Anonim, 1991-2007; Anonim, 2010)

Yıllar	Sığır				Genel		Manda		Koyun		Keçi		Toplam Süt üretimi (ton)
	Sığır Üretim (ton)	Kültür Verim (kg)	Melez Verim (kg)	Yerli Verim (kg)	Ort. (kg)	Pay (%)	Üretim (ton)	Pay (%)	Üretim (ton)	Pay (%)	Üretim(ton)	Pay (%)	
1991	8 616 412	2 940	2 007	744	1408	84,15	161 348	1,58	1 127 443	11,01	334 739	3,27	10 239 942
1992	8 714 878	2 958	1 994	743	1436	84,78	155 660	1,51	1 089 173	10,60	319 349	3,11	10 279 060
1993	8 904 472	2 963	1 986	744	1476	85,57	140 385	1,35	1 047 379	10,06	314 027	3,02	10 406 264
1994	9 128 873	2 962	1 986	746	1501	86,44	143 606	1,36	991 801	9,39	296 726	2,81	10 561 006
1995	9 275 312	2 967	1 986	741	1576	87,49	114 534	1,08	934 499	8,81	277 207	2,61	10 601 552
1996	9 465 627	2 960	1 964	739	1586	87,96	108 194	1,01	921 662	8,56	265 455	2,47	10 760 938
1997	8 914 177	2 948	1 947	735	1593	88,46	86 700	0,86	826 348	8,20	249 302	2,47	10 076 527
1998	8 832 059	2 928	1 955	738	1609	88,58	79 815	0,80	813 077	8,15	245 580	2,46	9 970 531
1999	8 965 489	2 898	1 948	735	1619	88,93	75 243	0,75	804 696	7,98	236 581	2,35	10 082 009
2000	8 732 041	2 917	1 966	736	1654	89,16	67 330	0,69	774 380	7,91	220 211	2,25	9 793 962
2001	8 489 082	2 916	1 961	737	1669	89,40	63 327	0,67	723 346	7,62	219 795	2,31	9 495 550
2002	7 490 634	2 901	1 962	736	1705	89,08	50 925	0,61	657 388	7,82	209 622	2,49	8 408 568
2003	9 514 138	3 108	2 042	978	1888	89,66	48 778	0,46	769 959	7,26	278 136	2,62	10 611 011
2004	9 609 326	3 881	2 711	1 317	2479	89,98	39 279	0,37	771 715	7,23	259 087	2,43	10 679 406
2005	10 026 202	3 885	2 706	1 316	2508	90,26	38 058	0,34	789 878	7,11	253 759	2,28	11 107 897
2006	10 867 302	3 881	2 715	1 316	2595	90,92	36 358	0,30	794 681	6,65	253 759	2,12	11 952 100
2007	11 279 340	3 886	2 713	1 316	2667	91,48	30 375	0,25	782 587	6,35	237 487	1,93	12 329 789
2008	11 255 176	3 883	2 715	1 315	2758	91,94	30 460	0,25	746 872	6,10	209 570	1,71	12 242 078
2009	11 583 313	3 884	2 720	1 316	2803	92,35	32 443	0,26	734 219	5,85	192 210	1,53	12 542 186

Çizelge 4. 1991-2009 yılları arasında Türkiye kırmızı et üretimindeki değişim, (Anonim, 1991-2007; Anonim, 2010)

Yıllar	Sığır			Manda			Koyun			Keçi			Toplam
	Üretim (ton)	Karkas (kg)	Pay (%)	Üretim (ton)	Karkas (kg)	Pay (%)	Üretim (ton)	Karkas (kg)	Pay (%)	Üretim (ton)	Karkas(kg)	Pay (%)	Et üretimi (ton)
1991	309 564	143,13	66,35	59 913	146,93	1,89	128 626	16,23	27,57	19 570	16,34	4,19	466 563
1992	300 652	145,60	66,99	54 500	146,18	1,78	122 887	16,43	27,38	17 286	16,50	3,85	448 792
1993	296 066	141,97	68,51	50 300	141,76	1,65	112 806	16,42	26,10	16 166	16,85	3,74	432 168
1994	316 654	140,77	67,95	56 705	143,93	1,75	126 306	16,51	27,10	14 909	16,48	3,20	466 031
1995	292 447	160,62	70,51	38 310	159,07	1,47	102 115	18,59	24,62	14 124	16,76	3,41	414 781
1996	301 828	166,20	72,66	20 100	156,22	0,76	98 127	17,72	23,62	12 274	16,72	2,95	415 369
1997	379 542	159,31	73,43	36 296	155,39	1,09	116 104	17,89	22,46	15 593	16,91	3,02	516 879
1998	359 273	163,27	67,51	27 257	174,70	0,89	144 703	18,32	27,19	23 429	17,46	4,40	532 167
1999	349 681	174,25	68,42	28 240	184,00	1,02	132 476	18,65	25,92	23 693	18,10	4,64	511 046
2000	354 636	168,75	72,20	23 518	172,09	0,82	111 139	18,19	22,63	21 395	18,35	4,36	491 217
2001	331 589	179,89	76,11	12 514	183,37	0,53	85 661	18,04	19,66	16 138	18,36	3,70	435 683
2002	327 629	184,67	77,91	10 110	161,24	0,39	75 828	19,27	18,03	15 454	20,40	3,67	420 540
2003	290 454	182,56	79,22	9 521	179,52	0,47	63 006	17,73	17,18	11 487	18,92	3,13	366 657
2004	365 000	196,60	81,66	9 858	197,79	0,44	69 715	17,72	15,60	10 300	18,05	2,30	446 964
2005	321 681	197,29	78,58	8 920	176,84	0,39	73 743	17,79	18,01	12 390	17,99	3,03	409 391
2006	340 705	194,58	77,70	9 658	183,68	0,40	81 899	17,19	18,68	14 133	17,60	3,22	438 511
2007	431 963	215,55	75,04	9 532	208,56	0,35	117 524	18,28	20,42	24 136	19,21	4,19	575 611
2008	370 619	213,48	76,82	7 251	183,97	0,28	96 738	17,31	20,05	13 753	17,92	2,85	482 444
2009	325 286	216,56	78,84	4 857	206,98	0,24	74 633	18,67	18,09	11 675	19,26	2,83	412 600

Kırmızı et üretiminde sığırların, mandaların, koyunların, keçilerin payı sırası ile %78,84, %0,24, %18,09 ve 2,83'tür. Çizelge 4'te 1991- 2009 yılları arasında türlere göre Türkiye kırmızı et üretimindeki değişim verilmiştir.

3.2.2. Kanatlı eti üretimi

Beyaz et üretiminin yaklaşık % 80'i son derece modern tesislerde gerçekleştirilmektedir. İşletmelerin %72,6'sı 5000 adet/devre kapasitelidir. 1991 yılında 238 764 ton olan

kanatlı eti üretimi, 2009 yılında 1 340 000 ton'a ulaşmıştır. Son on dokuz yıllık süreçte kanatlı eti üretimindeki değişim Çizelge 5'te özetlenmiştir.

Türkiye'de 1991 yılından sonra kanatlı et üretimi büyük bir gelişme göstermiştir. 2000 yılında piliç eti üretimi yaklaşık 662.096 ton'a, toplam beyaz et üretimi de 752.382 ton'a yükselmiştir. Kişi başına düşen beyaz et tüketim miktarı da 1991 yılında 4,13 kg iken, 2000 yılında 11.05 kg'a, 2009 yılında da 17,33 kg'a yükselmiştir (Anonim, 2011).

Çizelge 5. 1991-2009 yılları arasında kanatlı eti üretimindeki değişim

Yıllar	Piliç eti (ton)	Hindi eti (ton)	Köy ve Yum. Tavukları ve Diğer Kan. (ton)	Toplam Kanatlı eti (ton)	Üretim Artışı (%)	Nüfus (1000)	Tüketim (kg/yıl)
1991	179.013	-	59.691	238.764	20,74	57.835	4,13
1992	216.214	-	72.071	288.285	27,88	58.959	4,90
1993	276.501	-	92.167	368.668	-15,55	60.079	6,12
1994	233.510	-	77.837	311.347	34,11	61.204	4,89
1995	313.154	2.646	101.739	417.539	32,57	62.338	6,62
1996	415.155	3.223	135.162	553.540	11,39	63.485	8,64
1997	493.271	2.678	120.640	616.589	0,90	64.642	9,47
1998	497.720	9.557	114.853	622.150	5,45	65.789	9,37
1999	557.666	18.270	80.142	656.078	14,68	66.889	9,77
2000	662.096	23.265	67.021	752.382	14,68	67.896	11,05
2001	592.567	38.991	41.813	673.371	-10,50	68.838	9,60
2002	620.581	24.582	60.043	705.206	4,73	69.770	10,01
2003	768.012	34.078	51.255	853.345	21,01	70.692	11,94
2004	940.889	46.248	58.295	1.045.432	22,51	71.610	14,44
2005	978.400	53.530	52.850	1.084.780	3,76	72.520	14,53
2006	945.779	45.750	40.250	1.031.779	-4,89	73.423	13,81
2007	1.012.000	33.000	55.000	1.100.000	6,61	70.586	15,23
2008	1.170.000	35.000	57.000	1.262.000	14,73	71.517	16,94
2009	1.250.000	30.000	60.000	1.340.000	6,18	72.561	17,33

1991- 1994 yılları arasında hindi eti üretimi köy ve yumurta tavukları ve diğer kanatlıların yer aldığı sütunda yer almıştır. (Anonim, 2011)

4. Hayvancılığın Sorunları ve Alınması Gereken Önlemler

4.1. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın sorunları

✓ Damızlık temininde sorunlar yaşanmaktadır. Damızlık hayvan borsası kurulamamıştır.

✓ Koyunculuk ve keçicilik daha çok ekstansif koşullarda yapılmakta olup, yetiştirilen koyun ve keçi sayısı giderek azalmaktadır.

✓ Hayvancılığın ihtiyacını karşılayacak şekilde, yem bitkileri ekimi ve silaj ekimi yaygınlaştırılmamıştır. Karma yem üretiminde kullanılan hammaddeler kalitesiz, yetersiz ve pahalıdır.

✓ Karma yem sanayinde kullanılan bazı yem hammaddelerinin ve yem katkı maddelerinin ithal edilmesi, yem maliyetinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu durumda hayvansal üretimi olumsuz etkilemekte ve üretim maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır.

✓ Çayır ve mera alanları, dar olmasına rağmen, vasıf ve kalite olarak istenilen düzeyde değildir. Yem bitkileri ekilişinin az olması da, başta büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık olmak üzere hayvansal üretimi kısıtlamaktadır.

✓ Kırsal kesimle ulaşım problemleri fazla yaşanmamasına rağmen, suni tohumlama

hizmetleri maliyet yüksekliği nedeniyle halen bazı köylere ulaştırılamamıştır.

✓ Hayvan sağlığı ve salgın hastalıklar, hayvancılığın temel sorunları arasında yer almaktadır. Ulaşım problemleri nedeniyle, suni tohumlama hizmetinin ulaştırılamadığı köylerdeki tabi tohumlama amaçlı boğa barınakları çeşitli nedenlerle (yetiştiricilerin ilgisizliği, ekonomik sıkıntılar v.b) kapanmıştır.

✓ Alet ekipman ve personel yetersizliği gibi nedenlerle suni tohumlama çalışmaları etkili bir şekilde yürütülememektedir.

✓ Yayım hizmetleri yetişmiş yayım elemanı sayısının yeterli olmaması nedeniyle etkin bir şekilde yapılamamaktadır. Özel sektörün yayım çalışmalarına fazla katkısı olmamaktadır. İlgili kuruluşlar arasındaki koordinasyonun yeterince sağlanamaması (Araştırma-Yayımcı-Yatırımcı Kuruluşlar) sonucu yeni üretim tekniklerinin çiftçilere ulaştırılması ve benimsetilmesinde önemli problemler yaşanmaktadır.

✓ Mevcut kooperatiflerin durumu, üreticilerin yeni kooperatif benzeri birlikler kurmasını zorlaştırmaktadır. Yetiştiriciler arasında örgütlenmenin yetersiz olması üretilen ürünlerin satışında üreticilerin değil tüccarların kazanmasına neden olmaktadır.

✓ Süt ve et fiyatlarındaki düzensizlikler bu ürünlerin üretiminde sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Ürünlerin pazarlanmasında karşılaşılan sorunların aşılmasında gerekli örgütlenmeler zayıftır ve ürün pazarlama koşulları yeterince desteklenmemektedir.

✓ Soy kütüğü ve verim kontrolleri çalışmaları Damızlık Yetiştiriciler Birliğince yapılmasına rağmen, halen yeterli ilgi ve başarı sağlanamamıştır.

✓ Hayvan yetiştiriciliği küçük aile işletmeleri şeklinde yapılmaktadır. Bu durum, işletmelerin ucuz girdi sağlamasını sınırlandırmakta ve pazarlama olanaklarını güçleştirmektedir.

✓ Hayvan barınaklarının uygun olmayışı, hayvancılığının temel sorunlarından biridir. Modern teknikler kullanılarak yapılan ahır sayısı, yeterli düzeyde değildir.

✓ Tarımsal faaliyetleri gerçekleştiren kurumlar, arasında koordineli çalışmaların

olmaması, kaynakların rasyonel kullanımını engellemektedir.

4.2. Kanatlı hayvan yetiştiriciliğinin sorunları

✓ Türkiye’de kanatlı sektörü hibrit materyal bakımından büyük ölçüde dışa bağımlıdır.

✓ Kanatlı ürünlerinin fiyatlarındaki dalgalanmalar, üreticileri tedirgin etmekte ve sektörel gerilemeye neden olmaktadır.

✓ Yumurta üretim maliyetinin yüksek olması işletmelerin dış pazarda rekabet etmelerini güçleştirmektedir.

✓ Kanatlı ürünlerinin önemi toplum tarafından yeterince anlaşılamadığı için, iç tüketim artırılmamaktadır.

✓ Kanatlı sektörü ülke düzeyinde, yeteri kadar gelişmiş yetiştirici organizasyonuna sahip olmadığı için, bu sektörün sorunlarına yeterli ölçüde sahip çıkılmamaktadır.

✓ Karma yem endüstrisinde kullanılan bazı yem ve yem katkı maddelerinin ithal edilmesi yem maliyetinin artmasına neden olmaktadır.

✓ Finansal yapı, organizasyon ve üretim teknolojileri yönünden oldukça gelişmiş düzeye ulaşan Türkiye’de kanatlı sektörünün, üretim ve ihracatta rekabet edebilirliğini sürdürebilmesi için, başta yem girdileri olmak üzere tüm girdilerin daha etkin şekilde kullanılması gerekmektedir.

4.3. Arı yetiştiriciliğinin sorunları

✓ Ana arıların yıllık olarak gençleştirilememesi, ana arı yenilemede oğul yüksüklerinin kullanılması, bölge ekolojisine bakılmaksızın her çeşit genotip ile her yerde arıcılık yapılması, çeşitli hastalıklara dayanıklı genetik materyal bulunamaması gibi damızlık ana arı yetiştiriciliğine bağlı sorunlar Türkiye’de arıcılık faaliyetini olumsuz olarak etkilemektedir.

✓ Ana arı yetiştiriciliği yeterince yapılamamakta ve ana arıların gençleştirilememesi nedeni ile yaşlı ana arı kullanılmaktadır. Üretimde yaşlı ana arıların kullanılması koloni sayısının azalmasına ve koloni başına bal veriminin düşmesine neden olmaktadır.

✓ Arı yetiştiriciliğinde Amerikan yavru çürüklüğü ve kireç hastalığı v.b salgın hastalıkların önlenememesi koloni sayısının azalmasına yol açmaktadır.

5. Hayvancılığın sorunlarının çözümüne yönelik öneriler

➤ İslah programları kapsamında soy kütüğü ve verim kontrolü çalışmaları yaygınlaştırılmalıdır.

➤ Suni tohumlama çalışmaları yaygınlaştırılmalı, personel, alet ve ekipman eksiklikleri giderilmelidir. Bu konuda özel sektör teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Çeşitli nedenlerle bu hizmetin götürülemediği köylere sözleşmeli damızlık boğa verilerek, tabii tohumlamanın yaygınlaştırılmasına çalışılmalıdır.

➤ İşletmelerin damızlık hayvan ihtiyacı kurulacak damızlık işletmelerinden temin edilebilir. Kurulacak olan veya kurulmuş olan işletmelerde hayvanların performanslarının daha iyi denetimini sağlamak amacı ile düzenli olarak kayıt tutulmalıdır. Kayıt tutma konusunda yetiştiriciler bilgilendirilmelidir.

➤ Yeni üretim tekniklerinin üreticilere ulaştırılması, sistematik olarak uygulanacak yayım çalışmaları vasıtası ile sağlanmalıdır. Yayım hizmetleri ile pratikte uygulanabilir ve yüksek düzeyli bilgi transferi sağlanabilir.

➤ Mevcut hayvanların ıslahına yönelik çalışmalara öncelik verilmeli ve ıslah çalışmaları daha etkin hale getirilmelidir. Suni tohumlama çalışmalarının yaygınlaştırılmasını sağlayacak destekleme ödemelerinin hayata geçirilmesi gereklidir.

➤ Hayvancılık işletmelerinin optimum büyüklüğe ulaşması için gerekli tedbir ve önlemler alınmalıdır. Üreticiler geleneksel işbirliği ve yardımlaşma anlayışı içinde, mevcut sorunlarının çözümüne yardımcı olmak, bu konudaki isteklerini ilgili kişi veya kuruluşlara iletme amacıyla örgütlenmelidirler. Üreticiler birlik oluşturmaları için teşvik edilmeli ve desteklenmelidirler.

➤ Pazarlamadaki aracı sayısının azaltılması ve üretici tüketici dengesinin kurulması gerekmektedir. Yetiştirici birliklerinin kendi ayakları üzerinde durabilecek sağlıklı bir yapıya kavuşturulması sağlanmalıdır.

➤ Üreticilerin örgütlenmesi ürünlerin pazarlanması ve fiyat oluşumunda da etkin bir şekilde rol alacaktır. Özellikle damızlık hayvan ve besi materyali temininde, Türkiye'nin her tarafından ulaşılabilen, alıcı ve satıcının aracısız işlem yapabileceği, hayvan borsası oluşturulmalıdır.

➤ Kaçak hayvan hareketlerinin önlenmesi, hayvan pazarlarının alt yapılarının oluşturulması, hayvan pazarlarının dışında hayvan satışlarının yapılmaması, görülebilecek salgınlara karşı mutlaka aşılınması ve dezenfeksiyon işlemlerinin titizlikle uygulanması gerekmektedir.

➤ Hayvansal ürün fiyatlarının düşük olduğu dönemlerde, gerektiğinde fiyatlara müdahale edilerek piyasada fiyat istikrarının sağlanması için gerekli tedbirler alınmalıdır.

➤ Hayvan yetiştiriciliğinde önemli bir girdi olan yem üretim maliyetinin düşürülebilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Yem kalite ve kontrolü etkin hale getirilmeli, yem fabrikalarının hammadde kullanımında kaliteli yem üretimini sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

➤ Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde erken kuzu kesimini önleyecek tedbirler alınmalıdır.

➤ Hayvan sevklerinde gereken titizlik gösterilerek muhtemel hastalıkların ortaya çıkmaması için gerekli tedbirler alınmalıdır.

➤ Ana arı üretiminin artırılması için gerekli çalışmalar yapılmalı, mevcut kolonilerin ana arıları gençleştirilmelidir.

➤ Gezgin arıların kayıtlarının tutulması sağlanmalıdır. Arıcıların birlik şirket ve dernek kurmaları özendirilmelidir.

➤ Tarımsal faaliyetleri gerçekleştiren kurumlar arası ve kurum içi örgütlenme sağlanmalı ve bunların üreticilerle olan bağları güçlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Anonim, 1991. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
Anonim, 1992. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
Anonim, 1993. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
Anonim, 1994. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
Anonim, 1995. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

- Anonim, 1996. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 1997. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 1998. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 1999. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2000. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2001. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2002. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2003. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2004. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2005. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2006. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2007. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Anonim, 2010. Türkiye İstatistik Kurumu Hayvancılık İstatistikleri (TUIİK). http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.doid=1979PreistatistikTablo.doistab_id=140,141ve487. Erişim tarihi: 05.12.2010.
- Anonim, 2011. Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği, Kanatlı Eti Üretim ve Tüketim İstatistikleri, <http://www.besd-bir.org/turkiyekanatliistatistikleri.htm>. Erişim tarihi: 10.05.2011.
- Şahin, A., Ulutaş, Z., 2010. Amasya hayvancılığının mevcut durumu. Hasad Derg. 26(305):50-57.